

Тривала (понад 250 днів) боротьба захисників Севастополя і втрати, яких зазнав ворог, порушили плани німецького командування, яке навесні й у першій половині літа 1942 р. не могло використовувати 11-у армію для наступу на інших ділянках радянсько-німецького фронту.

2.5. Операції військ Південно-Західного напрямку в першій половині 1942 р. Барвінково-Лозовська наступальна операція (18.01.42–31.01.42). Харківська катастрофа (12.05.42–29.05.42)

8 грудня 1941 р. Гітлер підписав директиву № 39 на перехід німецьких військ до стратегічної оборони на всьому Східному фронті. У ній зазначалось, що раптові сильні морози і пов'язані з цим труднощі щодо забезпечення військ вимагають негайно припинити всі великі наступальні операції і перейти до оборони ... та створити необхідні умови для поновлення великих наступальних операцій у 1942 р. Основним завданням військ вермахту на зимовий період було утримання зайнятих рубежів із метою виграшу часу на підготовку, нових стратегічних резервів, необхідних для операцій весни 1942 р. У директиві від 16.12.1941 р. групі армій «Південь» ставилося завдання: «Утримувати весь свій фронт. Направити всю енергію на захоплення Севастополя для того, щоб із Криму одержати резерви для південної групи армій»⁸¹.

Радянське верховне головнокомандування, з огляду на зміну співвідношення сил на фронті, наявність стратегічних резервів, перелом у роботі промисловості у середині грудня прийняло рішення про розгортання рішучого наступу на всіх основних стратегічних напрямках. Цей задум знайшов своє відбиття в ряді оперативних директив, відданих фронтам, а також у директивному листі №03 від 10 січня 1942 р. Перед збройними силами ставилося завдання не дати німецьким військам перепочинку, «гнати їх на захід без зупинки, змусити їх витратити резерви ще до весни, коли у нас будуть нові великі резерви, а в німців не буде більше резервів, і забезпечити, таким чином, повний розгром гітлерівських військ у 1942 р.» (директивний лист Ставки ВГК № 03 від 10 січня 1942 р.)⁸².

Контрнаступ під Ростовом (17.11–1.12.1941 р.) та Московська стратегічна наступальна операція (5.12.41–7.01.42 рр.) стали одними із перших великих успіхів радянських військ, проте оцінка їх результатів була вельми завищена керівництвом країни та збройних сил. Завдання на повний розгром ворога в 1942 р., як показав наступний хід подій, було нереальним. Нереальність загальної стратегічної мети привела, своєю чергою, до постановки Ставкою завдань фронтам, які не були достатньо обґрунтовані. Так Південно-Західний фронт отримав завдання на підготовку і проведення наступальних операцій одночасно на двох напрямках: лівим флангом у взаємодії з Південним фронтом розгромити основні сили групи армій «Південь» та звільнити Донбас, а правим флангом разом із Брянським фронтом розгорнути наступ у напрямі Курська та Орла. 38-а армія, що перебувала у центрі оперативної побудови Південно-Західного фронту, мала звільнити Харків.

11 грудня 1941 р. Ставка ВГК вказала головнокомандувачу Південно-Західного напрямку на необхідність створення сильного ударного угруповання в районі Червоний Лиман — Лисичанськ для удару на південь у напрямі західніше Сталіно, Волновахи, Маріуполя з метою звільнення Донбасу. 19 грудня 1941 р. військова рада Південно-Західного напрямку (головком маршал С. Тимошенко, член військової ради М. Хрущов, начальник штабу генерал-лейтенант І. Баграмян) подала у Ставку пропозиції про план проведення наступальних операцій фронтів Південно-Західного напрямку протягом найближчих півтора місяців. Створення наступального угруповання військ на півдні призначалося для розгрому противника в Донбасі, Криворіжжі й остаточної ліквідації всіх його спроб просування до Північного Кавказу. Відзначалося, що захоплення до початку 1942 р. Дніпропетровська і Запорожжя дуже сприятливо позначиться на поліпшенні оперативно-стратегічного становища радянських військ на всьому південно-західному напрямі, змусить противника очистити Крим і Південне Задніпров'я, забезпечить радянським військам форсування Дніпра і подальші дії на київському й одеському напрямках. Головний удар повинні завдати 57-а і 12-а армії у загальному напрямі на

Дніпропетровськ. Одночасно з метою забезпечення правого флангу головного удару слід було провести операцію по оволодінню районом Харкова силами 6-ї, 21-ї і 38-ї армій.

У висновку до доповіді відзначалося: «У підсумку півтора-місячної кампанії Південно-Західного напрямку противник має бути розбитий на двох найважливіших стратегічних напрямках і відкинутий до 1–15 лютого 1942 р. на 300–350 км на захід». Разом із доповіддю як додатки до неї було подано плани наступальних операцій та заявки на поповнення людським і кінським складом, на резерви, на артилерійське забезпечення. Усього командування Південно-Західного напрямку просило 480 тис. чол. поповнення, 10 стрілецьких дивізій, 24 артилерійські полки, понад 25 авіаполків, 120 транспортних літаків, 15 танкових бригад і більше 300 танків для доукомплектування наявних танкових частин⁸³.

У цей період Ставка ВГК не мала у своєму розпорядженні таких сил і засобів. У грудні на фронті Південно-Західного напрямку було спрямовано маршового поповнення близько 120 тис. чол., а у січні — ще 161 тис. чол.⁸⁴ Що стосується бойової техніки, то протягом січня Південно-Західний напрям одержав 3529 гармат і мінометів усіх калібрів⁸⁵, дві танкові бригади (92 машини) і 525 танків для доукомплектування танкових частин фронтів⁸⁶.

Викладені в доповіді міркування військової ради Південно-Західного напрямку про план наступальних дій фронтів були схвалені Ставкою ВГК тільки у частині, що стосувалася проведення операцій із розгрому угруповання противника в Донбасі. Керівництво підготовкою і проведенням цієї операції було покладено на командування Південно-Західного напрямку. Так формувався задум операції, яка пізніше буде названа *Барвінково-Лозовською* (18.01–31.01.42)⁸⁷.

Аналіз співвідношення сил і засобів у смугах дій Південно-Західного й Південного фронтів на 1.01.1942 р. показує, що обидва вони мали незначну перевагу над противником у живій силі і танках, несприятливе співвідношення склалося по протитанковій артилерії, а також гарматах великих калібрів, у чому німецькі війська мали майже подвійну перевагу.

Радянська авіація по кількості літаків перевершувала люфтваффе, але майже 50% машин були застарілих конструкцій. Необхідно також враховувати, що використання значної кількості танків Т-60, у край обмежувалося сильними морозами (до -30°C) і глибоким сніговим покривом (до 80 см).

Відповідно до загального плану дій фронтів Південно-Західного напрямку задум наступальної операції зводився до того, щоб ударом військ суміжних крил Південно-Західного та Південного фронтів прорвати оборону противника між Балаклією й Артемівськом і, наступаючи у загальному напрямі на Запорозжя, вийти в тил донбасько-таганрозькому угрупованню гітлерівців, відрізати йому шляхи відходу на захід для того, щоб притиснути його основні сили до узбережжя Азовського моря й у взаємодії з військами лівого крила Південного фронту знищити.

Південно-Західний фронт одержав завдання силами двох лівофлангових армій (38-ї та 6-ї) і кавалерійського корпусу завдати удари на Богодухів і Красноград для того, щоб захопити Харків і забезпечити операцію Південного фронту з північного заходу. Південний фронт одержав наказ силами двох правофлангових армій (57-ї та 37-ї) і двох кавалерійських корпусів завдати головного удару у загальному напрямі на Павлоград, 12-ю армією — допоміжний удар на Дзержинськ, а 18-ю і 56-ю арміями надійно прикрити кам'янський і ростовський напрями. За правофланговою (57-ю) армією фронту зосереджувалася 9-а армія, що становила резерв головнокомандуючого напрямом. Таким чином, на вістрі головного удару повинні були наступати 6-а армія і 6-й кавалерійський корпус Південно-Західного фронту, 57-а, 37-а армії, 1-й і 5-й кавалерійські корпуси Південного фронту.

Після перегрупування військ Південно-Західного і Південного фронтів відповідно до плану операції на напрямі головного удару склалося наступне співвідношення сил. Проти радянських 17 стрілецьких, 9 кавалерійських дивізій і 10 танкових бригад (не враховуючи 9-ї армії) на 170-кілометровому фронті оборонялися 7 дивізій противника. Створення значної чисельної переваги над ним мало забезпечити успіх наступу.

На період проведення операції арміям Південного фронту було заплановано: боєприпасів — у середньому два боєкомплекти, пального — 8–10 заправок⁸⁸.

Наступ військ лівого крила Південно-Західного фронту (командуючий генерал-лейтенант Ф. Костенко, начальник штабу генерал-лейтенант П. Бодін) і військ Південного фронту (командуючий генерал-лейтенант Р. Малиновський, начальник штабу генерал-лейтенант А. Антонов) розпочався 18 січня. Армії ударного угруповання за підтримки авіації прорвали оборону противника на фронті від Балаклії до Слов'янська, за чотири дні наступу просунулися на 25 км і 24 січня оволоділи містечком Барвінкове. Того ж дня головнокомандувач Південно-Західним напрямком направив у Ставку донесення, в якому було підбито підсумки бойових дій за період з 18 по 23 січня і викладено пропозиції на подальший розвиток операції. Указувалося, що за перші чотири дні операції війська, особливо 57-а і 6-а армії, зазнали значних втрат. Говорячи про труднощі, головне командування напряму відзначало, що успішному проведенню бойових дій сильно заважають суворі умови зими. З цієї причини темп просування військ, особливо на ділянках з великою щільністю оборони противника, різко знижується. Танки Т-60 грузнуть у снігу і легко вражаються ворогом. Витрата пального проти звичайних норм дуже велика, тому що мотори танків і двигуни тракторів через сильні холоди працюють безупинно. Автотранспорт на багатьох напрямках використати неможливо. Виникають проблеми з харчовим забезпеченням військ. При оцінці угруповання і характеру можливих дій противника вважалося, що не виключена можливість контрударів силами двох — трьох піхотних дивізій із чугуївського напряму по правому флангу 6-ї армії і переходу в контрнаступ проти радянських 12-ї і 18-ї армій у загальному напрямі на Ворошиловград із метою зриву розпочатої операції.

До 24 січня в розпорядженні головному Південно-Західним напрямком були ще не введені в бій 9-а армія, що розташовувалася за правим крилом Південного фронту, і 2-й кавалерійський корпус, зосереджений за лівим крилом цього ж фронту. Головне командування напряму вирішило продовжувати роз-

вивати удар силами 57-ї і 37-ї армій, 5-го і 1-го кавалерійських корпусів. Для посилення військ на цьому напрямі до ранку 26 січня намічалось підтягти 9-у армію і ввести її в бій на стику 57-ї і 37-ї армій. 38-а і 6-а армії націлювалися на обхід Харкова з півдня і південного заходу та оволодіння містом. 6-й кавалерійський корпус повинен був вийти в район Краснограда.

Рішення головному Південно-Західному напрямку було затверджене Сталіним 26 січня. Конкретизуючи подальші завдання військ Південно-Західного й Південного фронтів, Ставка ВГК вказувала: «Найближчі завдання мати — перерізати основні комунікації головного угруповання противника в районі Слов'янськ, Чистякове з метою виманити його на захід і розбити у відкритому бою, після чого однією групою захопити західний берег Дніпра, а іншою групою рушити на південь із метою захоплення району на захід від Маріуполя чи на захід від Мелітополя, дивлячись по обстановці» (директива № 151518 від 26.01.1942 р.⁸⁹). У розпорядження головному Південно-Західним напрямом Ставка знайшла можливість до 1 лютого направити 315 танків і чотири стрілецькі бригади. Додаткове виділення чотирьох стрілецьких дивізій і маршового поповнення понад план Ставка визнала неможливим через відсутність їх у резервах. На період операції Південному фронту були придані два авіаційні полки, укомплектовані літаками Пе-2.

Відповідно до уточнених завдань армії Південно-Західного і Південного фронтів продовжували розвивати наступ і до 27 січня перетнули залізницю Харків — Запорозжя. Подальші спроби розвинути наступ успіху не мали. Наприкінці січня — на початку лютого фронт почав стабілізуватися на досягнутих рубежах, хоча бої тут тривали. Радянські війська закріпилися у виступі фронту, що утворився, між Балаклією, Лозовою і Слов'янськом (до 90 км у глибину і до 110 км по фронту), займаючи вигідне положення для наступного удару у фланг і тил як харківського, так і донбаського угруповання противника.

Протягом лютого — березня 1942 р. активні бойові дії радянських військ на південному фланзі радянсько-німецького фронту не припинялися. Війська Південно-Західного та Південного фронтів провели ще кілька *наступальних операцій на*

білгородському, харківському напрямках і в Донбасі. Однак усі вони були безрезультатними. Німецьке командування протягом цього часу підсилило групу армій «Південь» шістнадцятьма дивізіями, перекинувши їх із Західної Європи та з інших ділянок Східного фронту.

Таким чином, війська Південно-Західного й Південного фронтів у наступальних операціях узимку 1942 р. повного успіху не мали. Операція з розгрому донбаського угруповання вермахту не одержала того розвитку, який планувало головне командування Південно-Західного напрямку. Радянським військам вдалося досягти лише незначного територіального результату і розгромити тільки три дивізії противника. Навесні 1942 р. наступальні операції припинилися, війська приступили до накопичення сил і засобів та створення резервів, необхідних для продовження наступу влітку 1942 р. Лінія фронту стабілізувалася.

Політичні цілі, поставлені гітлерівським керівництвом у війні проти СРСР, залишалися без змін і на 1942 р. Але після провалу плану «блискавичної» війни противник постав перед необхідністю вироблення нових стратегічних рішень і, насамперед, нового плану дій на літо 1942 р. Користаючись відсутністю другого фронту в Європі, намічалася влітку 1942 р. знову захопити стратегічну ініціативу і розгорнути наступальні дії. Такі підходи в основних рисах були висвітлені в директиві № 41 від 5 квітня 1942 р. Не маючи достатніх сил для проведення одночасних наступальних операцій на всіх найважливіших напрямках Східного фронту, гітлерівське командування вирішило зосередити основні зусилля на його південній ділянці. Загальний задум наступу на літо 1942 р. полягав у тому, щоб активними діями на центральному напрямі поліпшити оперативне становище військ і створити умови для удару на Москву, а на півдні прорватися на Кавказ і до Волги в районі Сталінграда.

Досягнення цілей, намічених на літо 1942 р., планувалося здійснити послідовно, спочатку — проведенням ряду самостійних операцій із метою поліпшення оперативного становища і вивільнення військ для створення ударних угруповань. Зокрема, передбачалося захоплення Керченського півострова і

Севастополя. Особливо важливе значення німецьке командування надавало ліквідації Барвінківського виступу, сама наявність якого створювала загрозу харківському і донбаському угрупованням. Після виконання зазначених завдань слід було приступити до проведення подальших операцій. У першу чергу намічалось об'єднати всі зусилля для знищення радянських військ на захід від Дону, щоби прорватися до Сталінграда й Астрахані та захопити нафтові райони Кавказу.

Радянське командування було інформоване про підготовку противником наступу навесні і влітку 1942 р. Однак Ставка ВГК, визнаючи можливість такого наступу на півдні, вважала, що головний удар німецька армія ймовірно все-таки завдасть на московському напрямі. Тому замість рішучого зосередження сил у смузі Південно-Західного й Південного фронтів та створення тут сильної оборони Ставка продовжувала зміцнювати центральну ділянку фронту і підсилювати Брянський фронт. На літо 1942 р. планувались активні наступальні дії з метою розгрому основних угруповань противника, особливо харківського, оскільки захоплення цього найважливішого стратегічного пункту порушувало стійкість німецької оборони на всьому південно-західному напрямі і дозволяло завдавати наступні удари на північ, у бік Курська, на південь, в обхід Донбасу, і на захід із метою виходу до Дніпра⁹⁰.

Найбільш серйозні за своєю напругою і результатами події розгорнулися у травні 1942 р. на харківському напрямі⁹¹, де обидві сторони ставили перед собою активні завдання, зосередивши основні зусилля. Розглядаючи план дій військ Південно-Західного напрямку, представлений військовою радою в березні 1942 р., Ставка, не маючи достатньої кількості підготовлених резервів для посилення військ, відхилила пропозицію про широкий наступ на півдні і зажадала насамперед розгромити харківське угруповання противника, захопити місто і створити необхідні умови для подальшого наступу на Донбас. Розроблений на основі цих указівок новий план наступальної операції передбачав проведення двох ударів по напрямках, що сходяться: одного — з району південніше Вовчанська та іншого — з Барвінківського виступу на Харків.

Перший удар мали завдавати війська 28-ї армії і частини суміжних із нею 21-ї і 38-ї армій. Сили цього ударного угруповання (14-а стрілецька, 3-я кавалерійська дивізії, 8-а танкова і 1-а мотострілецька бригади) мали завдання прорвати оборону противника на фронті 55 км і, розвиваючи успіх у західному напрямі, обійти Харків із півночі та північного-заходу. Другий (головний) удар завдавався з Барвінківського плацдарму силами 6-ї армії й армійської групи генерала Л. Бобкіна (10-а стрілецька, 3-я кавалерійська дивізії, 2-й танковий корпус, 8-а окрема танкова бригада). Війська цього угруповання повинні були прорвати 36-кілометровий фронт і силами 6-ї армії наступати на Харків із півдня, просуваючись назустріч 28-й армії. Армійська група генерала Л. Бобкіна, наступаючи на Красноград, мала прикрити фланг і тил 6-ї армії. У резерві на напрямі головного удару перебували 2 стрілецькі дивізії й 1 кавалерійський корпус.

Забезпечення лівого флангу головного угруповання Південно-Західного фронту від можливих ударів противника з півдня покладалося на війська 57-ї і 9-ї армій Південного фронту (11-а стрілецька дивізія, 1-а стрілецька і 2-а танкова бригади), які займали південний фас Барвінківського виступу. У резерві фронту на цьому напрямі перебував 1 кавалерійський корпус у складі трьох дивізій. Слід зазначити, що війська Південного фронту були дуже ослабленими. До того ж, за наказом головному Південно-Західного напрямку з фронтових дивізій було вилучено по 500 чол. особового складу для посилення з'єднань ударного угруповання Південно-Західного фронту, що наступали на Харків.

Таким чином, план радянського командування передбачав рішучі дії, спрямовані на оточення й розгром угруповання противника в районі Харкова з наступним розвитком ударів із метою зайняття Донбасу. Однак необхідно підкреслити ризикованість ухваленого плану операції, адже супротивник також готувався розпочати активні наступальні дії проти радянських військ, розташованих у Барвінківському виступі. Ставка ВГК і генштаб знали про наміри німецького командування. За ситуації, що склалася, починати велику операцію з оперативного «мішка» було дуже ризиковано.

Командування вермахту з метою створення більш сприятливих умов для літнього наступу на південно-східному напрямі наприкінці квітня приступило до підготовки операції з ліквідації Барвінківського виступу. Вона мала розпочатися ударом 6-ї армії з району Балаклії й армійської групи Клейста (1-а танкова і 17-а армії) з району Слов'янська та Краматорська у загальному напрямі на Ізюм. Угрупування військ противника в результаті проведених заходів із кінця квітня до 12 травня були значно посилені. Перед Південно-Західним фронтом діяло 15 піхотних і 2 танкові дивізії противника, тоді, як радянська розвідка повідомляла про 12 піхотних й 1 танкову дивізії. Угрупування противника перед Південним фронтом також було збільшене і нараховувало 24 піхотні, 3 танкові, 5 моторизованих і 2 кавалерійські дивізії. Безпосередньо проти військ 57-ї і 9-ї армій зосереджувалися 10 піхотних, 2 танкові й 1 моторизована дивізії.

Загальне співвідношення сил на південно-західному напрямі на 12 травня 1942 р. складалося не на користь радянських військ. Перевага РСЧА у 1,5 рази у живій силі і понад дворазова в танках була тільки у смузі Південно-Західного фронту. Війська Південного фронту в танках, гарматах і літаках значно поступалися противнику. На південному фасі Барвінківського виступу, де дислокувалися 57-а і 9-а армії Південного фронту, противник мав перевагу за піхотою у 1,3 рази, танками — 4,4 рази й артилерією — 1,7 рази. Ця обставина вимагала міцного забезпечення (особливо протитанкового) ударного угруповання Південно-Західного фронту з боку Слов'янська й наявності в розпорядженні командуючого фронтом резервів, спроможних відбити танковий удар. Проте реальний рівень загроз радянським військовим і військово-політичним керівництвом був проігнорований.

Наступ військ Південно-Західного фронту на харківському напрямі розпочався 12 травня. За перші три дні операції вдалося прорвати оборону противника, розширивши на північній ділянці прорив до 50 км (у глибину до 20–25 км), а на південній — до 55 км по фронту і 50 км у глибину. Командування Південно-Західного напрям, оцінюючи підсумки триденних бойових дій, 15 травня доповіло у Ставку, що операція розвивається успішно і створено умови для переходу в наступ військ Брянського

фронту та подальших наступальних дій південного угруповання Південно-Західного фронту. Однак насправді обстановка була іншою. Уведенням у бій 2 танкових та 1 піхотної дивізій на північній ділянці противник досяг переваги у силах на флангах північного ударного угруповання, нав'язавши йому важкі оборонні бої. На південній ділянці, увівши в бій до 2 піхотних дивізій, командування вермахту домоглося рівноваги сил, утримавши тилловий оборонний рубіж. Вступ у битву 2 радянських танкових корпусів у смузі наступу 6-ї армії, що відбулося тільки 17 травня, було вже запізнлим ходом. При оцінці найближчих перспектив командування Південно-Західного напрямку виходило з припущення, що противник після введення в бій 2 танкових і 3 піхотних дивізій не зможе виділити значні сили для контрнаступу. Насправді німецьке командування не відмовилося від запланованої операції з метою ліквідації Барвінківського виступу і мало у своєму розпорядженні можливості для її здійснення.

Загальний план контрнаступу противника полягав у тому, щоби завдати два удари — з районів на південь від Барвінківського та Слов'янська у загальному напрямі на Ізюм. Цими діями планувалося розчленувати 9-у армію й оточити все барвінківське угруповання радянських військ. Головна роль у наступі відводилась армійській групі Клейста, оскільки відсутність у розпорядженні командування Південного фронту необхідних сил для ведення активних дій на слов'янському напрямі давало можливість без перешкод підготувати удар на ізюмсько-барвінківському напрямі.

До перегрупування створення ударних угруповань противник приступив 13 травня і закінчив його до кінця дня 16 травня. До цього часу кількість німецьких військ перед 57-ю і 9-ю арміями Південного фронту збільшилася на 3 піхотні й 1 танкову дивізії, що дало можливість досягти загальної потрібної переваги над військами 9-ї армії. На окремих ділянках у танках і гарматах противник переважав у 6–7 разів.

Усі з'єднання 57-ї і 9-ї армій до цього часу займали оборону на широкому фронті. 57-а армія, маючи 4 дивізії в першому ешелоні (одна перебувала в армійському резерві), розташовувалася на фронті 80 км, із середньою щільністю 20 км на

дивізію, 4,6 гармат і мінометів на 1 км фронту. 9-а армія була розгорнута на фронті 96 км і мала в першому ешелоні 5 стрілецьких дивізій. Середня оперативна щільність військ першого ешелону дорівнювала 19 км на дивізію, 9 гармат і мінометів на 1 км фронту. На всьому 176-кілометровому фронті цих армій оборона будувалася за системою опорних пунктів. Глибина її не перевищувала 3–4 км. Інженерне обладнання місцевості було недостатнім. Командування Південного фронту не мало можливості серйозно посилити 9-у і 57-у армії. Питання оперативного забезпечення з півдня ударного угруповання військ Південно-Західного фронту, що наступало на Харків, мало стратегічне значення, і його вирішення було прерогативою головному Південно-Західного напрямку та Ставки.

Зранку 17 травня противник за підтримки авіації завдав потужних ударів по правому крилу Південного фронту в районі на північ від Слов'янська і на південь від Барвінкового, прорвав слабку оборону 9-ї армії й у першій половині дня просунувся на глибину до 20 км, створивши загрозу тилам 57-ї армії і всьому ударному угрупованню Південно-Західного фронту. Цей удар виявився цілковитою несподіванкою для радянського командування.

В обстановці, що склалася, командуючий Південним фронтом о 15.20 17 травня віддав розпорядження про передачу 9-ї армії зі свого резерву 5-го кавалерійського корпусу, 296-ї стрілецької дивізії, 3-ї танкової бригади і двох гвардійських мінометних полків. Своєю чергою головнокомандуючий Південно-Західним напрямом о 16-й годині підпорядкував командуючому Південним фронтом 2-й кавалерійський корпус і зажадав організувати всіма силами, що були у Барвінківському виступі, контрудар по противнику, який прорвався. Одночасно на загрозливий напрямок зі смуги 38-ї армії перекидалися 343-я стрілецька дивізія, 92-а танкова бригада і протитанковий батальйон, яким було поставлене завдання зайняти оборону на південь від Ізюму. Однак за повної відсутності зв'язку зі штабом 9-ї армії здійснити ці заходи виявилось практично неможливим. Тому командуючий Південним фронтом першочерговим завданням визначив не допустити форсування противником р. Сіверський Донець і розвитку наступу в північному напрямі.

О 17.30 17 травня військова рада напряму доповідала Ставці, що метою противника є оволодіння Барвінковим, Ізюмом і зрив наступу Південно-Західного фронту. Відзначаючи важливість збереження міцного становища на правому крилі Південного фронту, військрада просила у Ставки підсилення у складі 2 стрілецьких дивізій і 2 танкових бригад, на що було дано згоду. Однак прибуття цих сил очікувалося не раніше 20–21 травня. З огляду на різке погіршення обстановки на фронті 9-ї армії до кінця 17 травня головнокомандуючий Південно-Західним напрямом о 01.35 18 травня ухвалив рішення направити на цю ділянку зі складу 6-ї армії 23-й танковий корпус. На практиці це означало відмову від подальшого розвитку удару на Харків із півдня й переорієнтацію частини сил ударного угруповання Південно-Західного фронту для відбиття військ Клейста з боку Слов'янська. До цього ж часу відноситься і звернення по телефону головнокомандувача Південно-Західного напрямом до Сталіна з проханням припинити наступ на Харків, у чому було відмовлено. У зв'язку з подальшим погіршенням ситуації на ділянці 9-ї і 57-ї армій головком Південно-Західного напрямом о 21.50 18 травня наказав вилучити з 6-ї армії 21-й танковий корпус й одну стрілецьку дивізію, направивши ці сили також для відбиття удару групи Клейста.

Проте порушення зв'язку у військах, що перебували в Барвінківському виступі, не дозволило вчасно провести задумане перегрупування сил. Частини 23-го танкового корпусу почали виходити з бою лише у другій половині дня 18 травня, а 21-го танкового корпусу — 19 травня. Противник до цього часу значно розширив прорив і створив загрозу оточення радянських військ у Барвінківському виступі. У цій обстановці головком Південно-Західного напрямом 19 травня віддав наказ про перехід до оборони по периметру виступу для того, щоби зосередити основні сили на розгромі німецького угруповання, яке прорвалося. Це рішення затвердила Ставка. Однак часу вже не залишилося. Війська групи Клейста, які наступали в північному напрямі, 23 травня з'єдналися з частинами 6-ї німецької армії, що перейшли в наступ з району Чугуєва, і тим самим перерізали шляхи відходу радянських військ із Барвін-

ківського виступу на схід. 24–29 травня залишки військ 57-ї і 6-ї армій та армійської групи генерала Л. Бобкіна, об'єднані в групу генерал-лейтенанта Ф.Костенка, вели важкі бої в оточенні й окремими загонами і групами намагалися прорватися та переправитися на східний берег р. Сіверський Донець.

У результаті розгрому радянських військ під Харковом припинили існування 6-а і 57-а армії, армійська група генерала Л.Бобкіна, 2 танкових і 3 кавалерійських корпуси. Зазнала важких втрат і 9-а армія. Загальні втрати Південно-Західного і Південного фронтів сягнули 277 тис. 190 чол.⁹², 5058 гармат і мінометів, 775 танків⁹³. Вирішальною причиною, що обумовила катастрофічний результат операції на харківському напрямі, виявилось непередбачене планування Ставкою ВГК усіх весняних операцій радянських військ у цілому й операції на південно-західному напрямі зокрема. Плануючи наступальні дії майже на всьому радянсько-німецькому фронті, Ставка рівномірно розподілила сили, не забезпечивши вирішальної переваги сил на жодному з напрямів і не передбачивши стратегічного маневру для послідовного розгрому основних угруповань противника.

Незабезпеченість достатніми силами і засобами в першу чергу стосувалася південно-західного напрямку, де розгорнулися основні події навесні і влітку 1942 р. Починаючи операцію силами Південно-Західного фронту на харківському напрямі, Ставка ВГК не подбала про її оперативно-стратегічне забезпечення активними діями суміжних фронтів. Південний фронт не одержав достатніх сил і засобів для ведення наступу і не був націлений на активні дії для сприяння військам Південно-Західного фронту. Запланований наступ Брянського фронту на орловському напрямі Ставкою також було скасовано. Усе це спричинило до того, що наступ Південно-Західного фронту на харківському напрямі виявився ізольованим і незабезпеченим активними діями суміжних фронтів. Це дозволило німецькому командуванню вільно маневрувати силами, знімати їх як з орловської, так і з донбаської ділянок фронту для вирішення завдань на харківському напрямі.

Ще одним прорахунком Ставки була недооцінка масованого використання авіації для завдання ударів по основних і най-

більш небезпечних угрупованнях противника як у ході наступу, так і при відбитті контрнаступу. Авіаз'єднання також виявилися розпорошеними по фронтах і арміях. Починаючи наступальну операцію, Ставка і командування Південно-Західного напрямку не вжили рішучих заходів для зміцнення флангів головного угруповання Південно-Західного фронту з боку Слов'янська і Балаклії.

Планування операції штабом Південно-Західного фронту також мали суттєві погіршеності, насамперед ідеться про тривалий період підготовки. Це поглиблювалося слабким знанням противника і недооцінкою його маневрових можливостей. Розвідка фронтів применшила сили противника на 30%, несвоєчасно розкрила його резерви, що підходили з тилу, і перегрупування. Не вдалося вчасно розкрити плани німецького командування, спрямовані на ліквідацію Барвінківського виступу. Більш того, розвідка, заволодівши 13 травня важливими документами на проведення цієї операції, доповіла про них тільки 17 травня⁹⁴. Серед важливих причин поразки радянських військ на харківському напрямі були також відсутність достатнього бойового досвіду командного складу всіх рівнів, слабка підготовка більшості з'єднань, недостатнє забезпечення військ бойовою технікою і слабкі навички володіння нею.

2.6. Оборонні операції радянських військ на куп'янському напрямі і відхід їх за р. Оскіл (10.06.42–26.06.42). Операція «Клаузевіц»

У зв'язку з різким погіршенням обстановки на південно-західному напрямі, яке склалося внаслідок бездарного провалу радянського командування під Харковом, перед військами Південно-Західного фронту (9-а, 21-а, 28-а, 38-а армії) були поставлені оборонні завдання. Ставка підсилила його 7 стрілецькими дивізіями, 2 танковими корпусами і 4 танковими бригадами. До 10 червня у складі фронту діяло 4 танкових і 2 кавалерійських корпуси, 30 стрілецьких дивізій, 2 стрілецькі і 8 танкових бригад.